

УДК 347.465

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.5>

БУЛКО Л.О.

АЛЕАТОРНІ ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

ALLEATOR CONTRACTS IN THE SYSTEM OF CIVIL AGREEMENTS

Стаття присвячена аналізу категорії алеаторних договорів. У статті надається характеристика поняттю «договір», яке закріплено в чинному Цивільному кодексі України, під договором розуміється домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. У статті говориться, що особливим різновидом договорів є алеаторні договори, тобто договори, що пов'язані з ризиком.

Авторка наводить історію виникнення терміна «алеаторні договори», стверджуючи, що перша згадка про ризикові (алеаторні) договори зустрічається ще в римському приватному праві.

У роботі проведений аналіз наявних у доктрині цивільного права поглядів на поняття «алеаторний договір», надано консолідоване визначення, яке найбільш точно описує сутність таких договорів. Авторка досліджує юридичну природу ризикових договорів, приходячи до висновку, що такі договори залежать від випадку, збігу обставин, а також розмір чи взагалі можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, адже алеаторний характер зумовлює лише ймовірність настання чи ненастання певних наслідків, які й породять права та обов'язки сторін такого договору.

У роботі звертається увага на проблему віднесення того чи іншого договору до алеаторного, адже, крім традиційних договорів страхування, довічного утримання, можна говорити ще й про договір франчайзингу, ренти земельної ділянки, ліцензійні договори, як такі, що відносяться до групи алеаторних. Окрема увага звернена на зобов'язання, що виникають з ігор та парі, адже за своєю природою вони побудовані на ризику, ймовірності події та випадку.

Робота містить посилання на думки науковців, що детально досліджували поставлене питання. Зроблено висновок, що алеаторні договори є виключно доктринальними, тобто такими, які досліджуються в теорії та не мають законодавчого закріплення.

Авторка наголошує на необхідності подальшого дослідження цього питання доктриною, а також на недолік чинного цивільного законодавства, що не містить поняття «алеаторні договори». Тому у статті вказується на потребу в доповненні Цивільного кодексу України положеннями щодо алеаторних договорів.

Ключові слова: *цивільно-правовий договір, алеаторні договори, ризик, ігри та парі, страхові договори, договір довічного утримання.*

The article is devoted to the analysis of the category of random contracts. The article describes the concept of “contract”, which is enshrined in the current Civil Code of Ukraine, the contract means an agreement of two or more parties aimed at establishing, changing or terminating civil rights and obligations. The article states that a special type of contract is random contracts, ie contracts that involve risk.

The author cites the history of the term “random contracts”, arguing that the first mention of risky (random) contracts is found in Roman private law.

The paper analyzes the existing views in the doctrine of civil law on the concept of “random contract”, provides a consolidated definition that most accurately describes the essence of such agreements. The author examines the legal nature of risky contracts,

concluding that such contracts depend on the case, coincidence of circumstances, as well as the size or possibility of the existence of counter-provision at the time of conclusion is unknown, because the random nature determines only the probability of occurrence or non-occurrence of certain consequences. give rise to the rights and obligations of the parties to such an agreement.

The paper draws attention to the problem of assigning a contract to the aleatory, because in addition to traditional insurance contracts, lifetime maintenance, we can also talk about the franchise agreement, land rent, license agreements, as belonging to the group of aleatory. Particular attention is paid to the obligations arising from games and betting, as they are by nature built on risk, probability of event and accident.

The work contains references to the opinions of scientists who have studied the question in detail. It is concluded that aleatory agreements are exclusively doctrinal, ie those that are studied in theory and have no legal basis.

The author emphasizes the need for further study of this issue by doctrine, as well as the lack of current civil law, which does not contain the concept of "random contracts". Therefore, the article points to the need to supplement the Civil Code of Ukraine with provisions on random contracts.

Key words: *civil contract, random contracts, risk, games and bets, insurance contracts, lifetime maintenance agreement.*

Вступ. Після прийняття Закону України, що фактично легалізував гральний бізнес, постає багато питань щодо того, що ж розуміти під алеаторним договором, тобто договором, що виникає у зв'язку з наявністю певного ризику. Однак ігри та парі – це лише частина алеаторних договорів, останні потребують ґрунтовного аналізу для виокремлення їх важливих характеристик.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз категорії алеаторних, тобто ризикових, договорів у зв'язку зі зростанням їхньої ролі та популярності в сучасному цивільному праві України.

Стан дослідження проблеми. Дослідженню питання алеаторних договорів присвячений значний науковий доробок таких вчених, як О.С. Адамова, О.А. Березовська, М.М. Великанова, Ю.А. Гриник, С.В. Губарев, Т.Ф. Мадагаєва, І.С. Тімуш та ін.

Результати дослідження. Стаття 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) визначає договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1]. Існує безліч різних класифікацій договорів залежно від різноманітних критеріїв. Одним із різновидів договорів, що є достатньо розповсюдженими в цивільному праві України, є алеаторні договори, або ризикові.

Перша згадка про ризикові (алеаторні) договори зустрічається в римському приватному праві. Етимологічно термін «алеаторний» походить від латинського слова *alea* – жереб, гральна кістка. Відомий і такий термін, як «*aleator*», що в перекладі означає «азартний гравець». Відповідно до алеаторних правочинів римські юристи відносили в першу чергу ігри і парі, ставлення до яких було традиційно негативним – подібні угоди визнавалися аморальними, і спори, що виникали з них, не підлягали позовному захисту. Як виняток розглядалися ігри, пов'язані з проведенням спортивних змагань (метання списа або дротика, біг, стрибки, боротьба, кулачний бій), оскільки «ще робиться заради доблесті» [2, с. 42]. Тобто ще за часів Римської Імперії був відомий такий особливий вид договорів, який пов'язаний із ризиком як визначальною ознакою.

Вітчизняні науковці мають різні погляди на категорію алеаторних договорів, а тому надають різні дефініції цього поняття. Однак якщо узагальнити наявні в доктрині погляди, то можна говорити, що ризиковий (алеаторний) договір – орієнтована на вдачу, збіг обставин, випадок тощо угода, в якій загальний розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, що поставлено в залежність від включеного до юридичних умов цього правочину випадкового юридичного факту (дія або подія) і може викликати негативний (програш, збитки, шкода), позитивний (виграш, вигода, прибуток) або нульовий економічний результат [3]. Наведене визначення є влучним та максимально точно описує сутність такого виду договорів.

С. Губарев стверджує, що правова природа ризикових (алеаторних) договорів полягає в тому, що це є правочини зі зниженим ступенем вірогідності очікуваного зустрічного виконання зобов'язання, в яких розмір чи саме існування зустрічного надання поставлено в залежність від настання юридичного ризику – випадкової обставини, включеної до умов зазначених договорів, що спричиняється незбалансованістю прав і обов'язків зі ступенем їх правового захисту, іншими нетиповими умовами виконання зазначених зобов'язань [4, с. 2].

С. Вавженчук пише, що алеаторний договір – це відплатний договір, за яким його правовий результат залежить від обставини, що не пов'язана з волею сторін такого договору. Тобто до настання відповідної обставини сторонам не відомо, хто з них отримає майнове задоволення від такого договору [5, с. 8].

Як влучно зауважує О. Адамова, традиційне визнання алеаторних договорів як ризикових договорів зумовило побудову дослідницької думки навколо категорії ризику. Загальноновизнано, що основу алеаторних договорів становить ризик, прийнятий на себе кожною зі сторін договору, що виражається в допустимості того, що кожен контрагент може отримати зустрічне задоволення меншого обсягу, ніж ним самим представлено [6, с. 36].

Цікавим є також той факт, що термін «ризикові правочини» містить сукупність чотирьох видів ризиків: 1) страхового ризику (страхова премія виплачується після настання страхового випадку, тобто ймовірної невизначеної події або невідвортної події з невизначеним моментом її виникнення); 2) алеаторного ігрового ризику (право на виграш зумовлене задоволенням егоїстичних почуттів – азарту тощо, і настанням штучно відтвореної випадкової ситуації за умов азарту); кожен із цих ризиків входить до юридичного змісту (структури) відповідного ризикового зобов'язання; 3) алеаторного спекулятивного ризику (право на виграш зумовлене спекулятивними мотивами за рахунок гри на зміні курсів фінансових активів (акцій тощо) і настанням об'єктивно наявної випадкової ситуації внаслідок коливання ринкових цін (біржових і позабіржових) на товар); 4) алеаторного неігрового ризику (вчинення рентних платежів протягом життя отримувача ренти; виникнення запланованого науково-технічного результату залежить від випадку – творчої вдачі (шансу) вченого) [7, с. 54].

Варто окремо зауважити, що ризиковими традиційно визнаються договори довічного утримання, страхування, зобов'язання з азартних ігор (договір гри, парі, лотереї тощо), окремі договори щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності (зокрема, ліцензійний договір на друкування твору автора або на постановку його п'єси), інші договори. Алеаторний договір містить умову, що робить неможливим точне обчислення на момент укладання договору вигоди і можливих збитків у разі виконання договору, що зумовлено своєрідною формою оплати, особливістю якої полягає в тому, що набувач в порядку оплати отриманого майна надає постійне або довічне утримання відчужувачу чи інше зустрічне надання, обсяг чи існування якого неможливо визначити на момент виникнення зобов'язання. До цієї групи зобов'язань можна також віднести договір на виконання науково-дослідних робіт, договір фідучіарного закладу (забезпечувального здійснення права власності), «зворотний» лізинг, договір про пожертву тощо [8, с. 264].

Отож ризик в алеаторних договорах полягає в певній невідомості, адже на момент укладання договору про його результат можна говорити лише з ймовірністю, адже до кінця невідомо, чим обернеться цей правочин – позитивними чи негативними наслідками для контрагента.

О. Березовська стверджує, що, крім наведених алеаторних договорів, варто звернути уваги й на договір строкової, в тому числі довічної ренти земельної ділянки, та договір безстрокової ренти земельної ділянки слід віднести до ризикових (алеаторних). Земельна ділянка виступає не тільки просторовим базисом, а й засобом виробництва, що має таку економічну властивість, як постійне принесення доходу. Розмір цього доходу, як і сама вартість земельної ділянки, із часом може змінюватися (збільшуватися або зменшуватися), на нього може впливати і місце знаходження земельної ділянки, і її цільове призначення та можливість його зміни, і встановлення обмежень (сервітут, емфітевзис, суперфіції тощо), і забудова земельної ділянки, і зміна комунікації на ній та інфраструктури поряд із нею, наявність на земельній ділянці природних об'єктів – водойм, лісів, корисних копалин тощо. Таким чином, під час укладання договору безстрокової ренти існує ризик як на боці одержувача ренти, так і на боці платника ренти [9, с. 649].

Дискусійність категорії алеаторних договорів зумовлює розбіжності в поглядах щодо віднесення чи невіднесення того чи іншого договору до алеаторних. На наш погляд, можна говорити також про алеаторність договору комерційної концесії (франчайзингу), адже не можна вважати придбання франшизи гарантією успіху, навіть задалегідь вироблена стратегія розвитку бізнесу може дати збій і в результаті франчайзі втратить все. Кожен з алеаторних договорів потребує окремого дослідження.

Варто зазначити, що алеаторні договори є доктринальними, тобто такими, які досліджуються в теорії, а в законодавстві не визначаються як такі, а тому варто погодитися з тими правознавцями, які вважають за доцільне доповнення чинного Цивільного кодексу України положен-

нями, що б стосувалися алеаторних договорів. У зв'язку із цим інтереси деяких учасників таких відносин, до прикладу учасників ігор чи парі, можуть бути порушені.

Про це, зокрема, пише О. Логойко, яка зазначає, що Цивільний кодекс України також не містить посилань на особливості договорів, що виникають з ігор чи парі, а питання застосування класичних норм щодо порушення зобов'язань в аспекті охорони прав учасників парі та ігор залишається під питанням. Авторка наполягає на необхідності доповнення Цивільного кодексу України положеннями, що могли б якісно регулювати цей особливий вид зобов'язань, адже фактично законодавством України віднедавна така діяльність є дозволеною [10, с. 241].

Висновки. Отже, під алеаторними договорами слід розуміти ризикові договори, тобто такі, які залежать від випадку, збігу обставин, виграшу, крім цього, розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, адже ризиковий характер зумовлює ймовірність настання чи ненастання певних наслідків, які й породять права та обов'язки сторін такого договору. Природа алеаторних договорів широко досліджувалася вченими-цивілістами, однак виникає нагальна потреба і в законодавчому регулюванні особливостей цієї категорії договорів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Мадагаєва Т.Ф. Правовые подходы к определению понятия «Рисковый (алеаторный) договор» в науке гражданского права. *Сибирский юридический вестник*. 2012. № 3. С. 42–47.
3. Гриник Ю.А. До питання алеаторності у зобов'язальному праві. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 травня 2015 р. м. Київ). URL : <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BA1.pdf> (дата звернення: 30.07.2021).
4. Губарев С.В. Алеаторні договори на сучасному етапі в цивільному праві. *Юридична наука і практика: виклики часу*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т II, м. Київ : Національний авіаційний університет. 2015. С. 1–7.
5. Вавженчук С. До питання класифікації договорів на односторонні та взаємні, відплатні й безвідплатні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 5–9.
6. Адамова О.С. До визначення цивільно-правової природи алеаторних договорів. *Актуальні проблеми захисту права власності* : матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). 2016. С. 35–37.
7. Великанова М.М. Ризик в алеаторних та мінорних договорах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 1. С. 52–56.
8. Тімуш І.С. Поняття та правова природа ризикових договорів у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. 2013. № 21. С. 282–285.
9. Березовська О.А. Алеаторність договору ренти земельної ділянки. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 647–649.
10. Логойко О.О. Правова природа зобов'язань, що виникають з ігор і парі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 240–242.